Urbanistički razvoj Pule kao glavne Austro-Ugarske ratne luke

Buršić, Daria

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:137:093765

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

Image not found or type unknown *Repository / Repozitorij:*

Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula

zir.nsk.hr Image not found or type unknown

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
FAKULTET ZA INTERDISCIPLINARNE, TALIJANSKE I KULTUROLOŠKE STUDIJE
STUDIJ KULTURA I TURIZAM

URBANISTIČKI RAZVOJ PULE KAO GLAVNE AUSTROUGARSKE RATNE LUKE

Završni rad

Pula, rujan 2019.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Fakultet za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije

DARIA BURŠIĆ

URBANISTIČKI RAZVOJ PULE KAO GLAVNE AUSTROUGARSKE RATNE LUKE

Završni rad

JMBAG: 0303064374, redoviti student

Studijski smjer: Kultura i turizam

Predmet: Kulturna povijest Hrvatske

Znanstveno područje: Interdisciplinarne znanosti

Mentor: doc. dr. sc. Nataša Urošević

Pula, rujan 2019.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Daria Buršić, kandidatkinja za prvostupnicu Kulture i turizma, izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju bilješke i bibliografija. Izjavljujem da ni jedan dio Završnoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, te ne krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za neki drugi rad na bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

U Puli, 17. rujna 2019.

Studentica

Daria Buršić

IZJAVA
o korištenju autorskog djela

Ja, Daria Buršić, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom „Urbanistički razvoj Pule kao glavne Austro-ugarske ratne luke“ koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 17. rujna 2019.

Daria Buršić

Sadržaj

1. Uvod 3
2. Razvoj Pule u 19.stoljeću 5
2.1. Pula na početku 19. stoljeća 6
2.2. Izgradnja ratne luke 7
2.3. Modernizacija grada 9
3. Ratna mornarica 12
3.1. Arsenal 13
3.2. Mornaričko zrakoplovstvo 15
3.3. Mornarička bolnica 15
3.4. Mornarička crkva 16
3.5. Mornaričko groblje 17
3.6. Mornaričke službe 17
4. Urbana jezgra grada 19
4.1. Mornarički klub- Marine Casino 21
4.2. Hotel Rivijera 22
4.3. Gradska tržnica 22
4.4. Mornarički park 23
4.5. Multikulturalnost 23
4.6. Demografski podaci 25
5.Austrijske fortifikacije u Puli 27
5.1. Utvrda Punta Christo 27
5.2. Utvrda Musil 28
5.3. Utvrda Casoni Vecchi 29
5.4. Utvrda Bourguignon 29
6. Austrougarske vile u Puli 30
6.1. Vile Munz 30
6.2. Dvije vile kontraadmirala Horthyja 31
6.3. Vila Idola 32
6.4. Vila Wolff 33
6.5. Vila Matilde 34

5.6. Vila Monai 34
7. Zaključak 35
Literatura 36
Popis ilustracija 37
Sažetak 39
Abstract 40

1. Uvod

Pula je najveći grad u Istri te je kroz povijest bio od značajne kulturne važnosti. Točna godina osnutka grada Pule nije poznata, no smatra se da se to dogodilo između 47. i 44. godine pr. Krista kada je osnovana kao rimska kolonija.[1] Nakon 42. godine pr. Kr. tadašnji car August pretvara Pulu u carski grad i izgrađuju se najmonumentalnije i najljepše građevine Pule poput Arene, Rimskog kazališta, Augustovog hrama i dr. Nakon 1331. godine Pula dolazi pod vlast Mlečana, a 1797. godine Mlečani su izgubili utjecaj na Jadranskom moru te je Požunskim mirom 1805. godine Francuska dobila mletačke posjede. Francuska vladavina trajala je sve do 1813. godine kada Istra i Pula pripadaju austrijskoj kruni.[2]

Tema ovog rada obuhvaća urbanistički razvoj Pule u 19. i 20. stoljeću za vrijeme vladavine Austro-ugarske Monarhije u Puli. Austro-ugarska Monarhija osnovana je 1867. godine Austro-ugarskom nagodbom, a raspala se 1918. godine. 1856. godine s osnutkom Arsenala započinje priča Pule kao glavne austrougarske ratne luke.

U drugom poglavlju ovog rada upoznajemo se sa stanjem Pule koje su Habsburgovci zatekli kada su došli u Pulu te početkom modernizacije grada. Treće poglavlje predstavlja pulski Arsenal, ratnu mornaricu, izgradnju prvih ratnih brodova te mornaričke službe koje su obnašale svoju dužnost u Puli. Nadalje, u četvrtom poglavlju saznajemo podatke o urbanoj jezgri grada, o bitnim građevinama centra grada, o stanovnicima Pule i njihovim običajima i svakodnevici te ponešto o samoj demografiji tadašnjeg grada. U petom poglavlju opisane su neke od brojnih austrijskih fortifikacija u Puli kao što su utvrda Musil, utvrda Punta Christo i Casoni Vecchi te njihova važnost i funkcija u gradu. Šesto poglavlje predstavlja prekrasne i impozantne austrougarske vile koje i danas krase Pulu. Upoznajemo se s njihovim vlasnicima i pričom koja svaka od njih nosi. U sedmom, posljednjem poglavlju, donosim zaključak o važnosti austrougarske vladavine za urbanistički razvoj grada i kulturnog te intelektualnog traga kojeg je ostavila za sobom.
Podaci su prikupljeni u Sveučilišnoj knjižnici u Puli te putem interneta. Literatura obuhvaća knjige, brošure, članke iz časopisa te internetske izvore. Rad je temeljen na povijesnim izvorima, posebice monografiji „Puna je Pula“ Mije Mirkovića pod pseudonimom Mate Balote.

[1] Matijašić, R., str. 39.
[2] Dukovski, D., str. 106-107

Cilj ovog istraživanja je upoznavanje s razvojem Pule kroz razdoblje vladavine Austrijskog Carstva i uviđanje važnosti titule Pule kao glavne ratne luke za razvoj urbanizma u gradu i okolici.

2. Razvoj Pule u 19.stoljeću

Pula je kroz rani srednji vijek bila pod vlašću različitih vladara, no neposredno prije početka austrougarske vlasti, u gradu su prije kratke vladavine francuza, vladali Mlečani. Sve od 12. do 18. stoljeća Mlečani su Pulu nebrojeno puta pljačkali i pustošili sve dok u puljskom zaljevu nije ostalo ništa od starog bogatstva. Iz grada su odnosili razne mramorne ploče, oltare, mozaike koji su krasili tadašnji grad. Također, iskorištavali su šume za sječu kako bi izgradili svoje brodove i temelje za kuće u Veneciji. Brojna osvajanja i ratovi su smanjili stanovništvo grada, no najviše je života uzela bolest kuga. 1631. godine grad broji svega 300 stanovnika, dok je na kraju mletačke vladavine 1797. godine u gradu živjelo oko 600 stanovnika. Nekolicina stanovnika koja je preživjela kugu i ratove, zbog stanja u gradu počela se povlačiti u sebe i malo raditi tako da je grad ostao bez radnika i sredstava. Nakon što su Mlečani potpuno iscrpili sva sredstva koja je Pula imala, nisu više marili za grad, a kamoli za obnovu istog. Pad puljskog zaljeva pripisuje se posljedici iskorištavanja i nepravilne upotrebe zaljeva. Propadanje grada uzrokovala je i pojava malaričke groznice od koje je oboljena većina stanovnika Pule. Grad je na početku 19. stoljeća bio u jako lošem stanju, trgovi su bili puni smeća, kuće su bile napuštene, u luci nije bilo brodova i vegetacije gotovo ni nije bilo. U gradu se nije moglo pronaći niti doktora, ni trgovine, ni brijača. Postojalo je nešto zahrđalih topova ispred grada, a stražari su oboljeli od malarije te bili mršavi i iznemogli.[3]

„U mornarici koju je zatekla u Mlecima, Austrija nije u prvo vrijeme, a ni drugo, izvršila nikavih osobitih i bitnih promjena. Između 1815. do 1848. nije bilo velikih vojnih zbivanja, niti promjena u strateškim situacijama. Ratna mornarica vršila je službu obalne i carinske straže, ležerno i bez većeg zalaganja.“[4]

Iz navedenog citata Mate Balote saznajemo da austrijska vlast u početku nije imala namjeru razvijati pulsku mornaricu. Većinu svojih poslova s opremanjem i gradnjom brodova obavljala je u venecijskom arsenalu. Sav potencijal koji je puljski zaljev pružao nije bio iskorišten jer dotadašnji feudalni gospodari nisu znali što bi s tim zaljevom učinili. Radnici u mornarici bili su slabo plaćeni, svega 18 novčića na dan.

[3] Balota, M., str. 11.-13.
[4] Balota, M., str. 30.

U monografiji „Puna je Pula“, Mijo Mirković ističe bogatu povijest Pule, kroz ključnu tezu da se razvijala kada je imala ulogu važne luke rimskog i austrijskog carstva. „U oba povijesna perioda, kad je puljski zaliv bio iskorišćivan kao luka velikih carstava, u rimsko i u austrijsko doba, proizvodni je sistem tih carstava bio u naponu razvitka, i oba su carstva poslala ovamo ono, što su od proizvodnih mogućnosti, organizacionih sposobnosti i stvaralačkih snaga najbolje imala.“[5]

U razdobljima prije vladavine Mlečana grad je privlačio grofove i biskupe te bio „užitak za bogate“. No nakon pustošenja Mlečana, Pula se svela na niti pola onoga što je nekoć bila. Upravo je zato slika Pule prije dolaska austrijske vojske neprepoznatljiva u odnosu na njen procvat u razdoblju rimske vladavine. Na početku austrijske vladavine, vlasti nisu napravile mnogo promjena u gradu. Između 1815. godine i 1848. godine nije bilo mnogo zbivanja. Međutim, već u drugoj polovici 19. stoljeća izgrađena su nova naselja puna novih i drugačijih ljudi, vrtovi su bili zalijevani, trgovi uređeni, tržnice izgrađene, izgrađene nove bolnice, provode se nova istraživanja i vodi se skrb za zdravlje u Puli. Sve se to promjenilo kroz tijek 19. stoljeća.

2.1. Pula na početku 19. stoljeća

1813. godine započinje vladavina Austro-ugarske Monarhije na području grada Pule.[6] U to vrijeme, Pula je bila zapušten malarični gradić na jugu Istre. Zdravstveno stanje nije bilo povoljno. Prisutna je bila bolest crijeva, ali malarija je zahvatila najveći broj ljudi. Visoki stupanj bolesnih mogao se pratiti osobito kod ratne mornarice i vojske tj. kod onih koji su došli nezaraženi u Pulu i ovdje prvi put oboljeli od malarije. Godine 1863., oboljelo je 48,6 posto svih pripadnika vojske i mornarice. Snaga ljudi koji su bili zahvaćeni groznicom malarije polako je opadala zahvaljujući ubijanju volje, bolesti spavanja i drugim simptomima. Zbog ove bolesti radnika je bilo sve manje i stanje Pule postaje sve gore, dovodeći ju u stanje potpune zapuštenosti. [7]

Austrijska vlast počinje slabiti nakon što je potisnuta iz Lombardije, Italije i Njemačke. Njezini su financijski prihodi počeli značajno slabiti te više nije imala adekvatno područje za pohranu vojnih

[5] Balota, M., str. 18.
[6] Krizmanić, A., str. 30.
[7] Isto

sredstava, brodovlja i ljudi. 1849. godine počeli su tražiti zaljev u kojem će izgraditi novo vojno pomorsko središte, a prikladno uporište pronašli su upravo u puljskom zaljevu. [8]

2.2. Izgradnja ratne luke

Godine 1848. i 1849. bile su revolucionarne i predstavljale su raskrsnicu za austrijsku ratnu mornaricu. Općem revolucionarnom pokretu za ujedinjenje Italije pridružile su se i sjeverne pokrajine, među njima i grad Mleci. Zbog pojedinih događanja, Mlečani su pokazali da nisu Venecija nije adekvatna da bude glavno sjedište austrijske mornarice nakon događaja poput trovanja kontradmirala Friedricha i ubojstva kapetana Marinovića u mletačkom arsenalu. Činjenica da venecijanski zaljev više nije bio dovoljno velik za potrebe mornarice te da je voda bila preplitka i tijesna stvorila da potrebu za izgradnju nove luke i arsenala.[9]

U ovim se godinama austrijska mornarica počela stacionirati u puljskom zaljevu. U 1846. godini započinju se graditi magazini za pohranu arsenala i materijala. To je ujedno bila i podloga za kasniju izgradnju Arsenala. Do 1850. godine ti su magazini gotovi, organizirani i snadbjevani. Današnje brodogradilište Uljanik tada kupila je mornarica i u njemu se počelo graditi skladište za brodsku opremu. Na otoku gdje se nalazio Uljanik ujedno se planirala izgradnja mornaričke bolnice, no budući da se uočila perspektiva izgradnje ratne luke na tom području i području cijelog pulskog zaljeva, od toga se odustalo.[10] Te se godine i stvorila ustanova lučkih admiralata. Lučki admiral bio je glavni zapovjednik svih pomorskih snaga, te se uz Pulu nalazio i u Trstu. Pod njima je bilo ratno brodovlje u luci, Arsenal, brodogradilište, pomorske ustanove, škole, zavodi, matične jedinice, kasarne itd. S ustanovom lučkog admiralata Pula je dobila samostalnost vojnopomorske uprave i usredotočenja uprave svih mornaričkih jedinica, nadleštava, ustanova i objekata na jednome mjestu.[11]

1850. godine Pulu je posjetio danski admiral Hans Birch Dahlerup. On je bio tadašnji zapovjednik austrijske mornarice. Po naredbi cara Franje Josipa I. posjećuje Rijeku, Crikvenicu, Kraljevicu, Bakar, Zadar, Šibenik i Pulu s ciljem da bi procjenio koje od navedenih mjesta najbolje odgovara

[8] Balota, M., str. 29.
[9] Balota, M., str. 33.
[10] Balota, M., str. 40.
[11] Isto

za izgradnju ratne luke i Arsenala i javio svoje dojmove caru. Problem je bio taj da koje god je mjesto posjetio, nalazio je premalo prostora za razvitak u širinu te oskudnost prirodnih izvora za opskrbu velikog naselja. Sva mjesta su mu izgledala kao da bi odgovarala za izgradnju manjih objekta, a ne impozantnog glavnog arsenala kojeg su htjeli izgraditi. Kada je uplovio u Pulu, sinula mu je ideja kako mogu nasuti čitavu sjeveroistočnu uvalu pulske luke i tako dobiti željeni prostor i izgraditi najljepši arsenal na svijetu. [12] U austrijskom Admiralitetu postojala je snažna oporba prema ideji Pule kao glavne ratne luke. Pula je djelovala beznačajno, nije imala trgovačka poduzeća, teren je bio neprikladan, infrastruktura nepostojeća, a životno okruženje odbojno zbog bolesti malarije. Bez obzira na sve te činjenice, car se zbog prijedloga Dahlerupa odlučio za Pulu. Ova odluka bila je posljedica političkih napetosti, ali i ponajviše carevim oduševljenjem Dahlerupom koji je bio odličan poznavatelj svih tadašnjih europskih mornarica. Puljski zaljev bio je prostran i dubok te dobro zaštićen stoga je car Franjo Josip I. smatrao da ima bolje značajke od Trsta i Kotora.[13]

Slika 1. Danski admiral Hanz Birch Dahlerup (izvor: Balota, M. str. 81.)

Hans Birch Dahlerup bio je časnik danske ratne mornarice i admiral austrijske ratne mornarice. 1848. godine po naredbi cara odlazi izabrati novu lokaciju za izgradnju ratne luke. Odabirom Pule, postaje zapovjednik austrijske ratne mornarice. Imao je zadatak da ukroti postojeće radnike u mornarici i da stvori kadrove u mornarici i temelje budućeg arsenala. Temeljito je preustrojio mornaricu i uveo njemački jezik umjesto talijanskog. Stvorio je nova pravila i naraštaj austrijskih

[12] Balota, M., str. 41.
[13] Dukovski, D., str. 112-113

vojnika i časnika.[14]

2.3. Modernizacija grada

Pula dobiva titulu glavne ratne luke 1850. godine i otada započinje razvoj i modernizacija grada. Potrebe mornarice iziskivale su izgradnju novih građevina, infrastrukture i gradskih četvrti. Pula tada gubi značaj srednjovjekovnog grada opasanog zidinama i započinje svoj put preobrazbe u moderan srednjoeuropski grad. Razvitak grada očituje se i u tome da se u razdoblju od 1850. do 1855. godine stanovništvo grada udvostručilo, a u sljedećih četrnaest godina upeterostručilo. Veliki broj doseljenika zahtijevao je naglu izgradnju objekata za stanovanje.[15] Donesena je uredba da se starim i novim ulicama daju imena, zgradama kućni brojevi. Pula je započela s podjelom na gradske četvrti: grad, Port'Aurea, Zaro, San Martin, Arena, San Policarpo s predgrađima Della stazione, Šijana, San Michele i Veruda.[16]

Oko 1867. godine izgradilo se 60 novih zgrada u Puli. U idućim godinama gradnja zgrada nastavila je u istom tempu. Između 1870. i 1880. sagrađeno je preko pet stotina novih kuća ili u prosjeku pedeset kuća svake godine. Toliko se gradilo i između 1880. i 1890. godine. U manje od dvadeset godina udvostručio se broj izgrađenih kuća u Puli i sa 728 došao na brojku od oko 1500 kuća. Bio je to značajan građevinski razvitak za Pulu, ali u usporedbi s drugim gradovima Hrvatske, nijedan nije doživio ovakav nagli razvitak.[17] Budući da se Pula naglo razvijala i širila, trebao se riješiti problem gradske higijene. Stanje koje su Austrijanci zatekli bio je nepodnošljivo, stoga se pokrenula sanacija močvarnih zemljišta i vodotoka u slijevnim područjima. Zbog toga je i započeo projekt izgradnje novog vodovoda.

Mirković opisuje procvat grada u drugoj polovici 19. stoljeća. U odnosu na stanje koje su austrijske vlasti pronašle na početku stoljeća, kada su ulice bile prazne i neuredne, sada su pune zelenila i čiste, a one kuće koje su se urušavale bez krovova i nagrđivale grad, sada su zamijenile luksuzne vile i zgrade.

„Pula postaje grad pun zelenila, cvijeća s izgrađenim vilama. Predio s vilama predstavlja mjesto za život samo onih odabranih koji su imali vladajući položaj i utjecaj kolonizatorskog elementa u

[14] Dobrić, B., https://www.istrapedia.hr/hrv/551/dahlerup-hans-birch/istra-a-z/ (pristup 15.8.2019.)
[15] Dukovski, D., str.116.
[16] Dukovski, D., str. 119.
[17] Balota, M., str. 46.

Puli. Ovaj predio postepeno je izgrađivan kasarnama, školama, zavodima i kućama za stanovanje. Izgrađuje se mornarička crkva i mornaričko groblje. U tom novom naselju koje je zauzimalo mjesto na južnim brežuljcima između kazališta i Verude, živjele su obitelji pripadnika oficirskog, činovničkog, inženjerskog, štabo-podoficirskog i višeg majstorskog kadra mornarice. Bio je to predio s više reda, urednosti i čistoće, no i ukočenosti.“[18]

Stanovnici Pule mogli su se opskrbiti vodom na četiri gradske slavine- na Nimfeju, na kraju Kandlerove ulice, na Trgu stare tržnice te na Danteovom trgu. Iznad crpilišta na Nimfeju sagrađena je 1835. godine i manja zgrada, a na njenom zabatu, koji je 1947. srušen, pisalo je- Franciskus et Carolina po Franji I. i njegovoj četvrtoj supruzi Karolini Charlotti Agusti von Bayern. Ime Karolina i danas je naziv zgrade, izvora i okolnog prostora.[19]

Na današnjem trgu Dante Alighieri izgrađeno je prvo pulsko kazalište. Imenovano Teatro Nuovo dao je izgraditi pulski poduzetnik Pietro Ciscutti te je sve troškove izgradnje snosio upravo on. Svečano je otvoreno 26. prosinca 1854. godine, a izgrađeno je prema projektu graditelja Carrara. Redovito su ga posjećivale ugledne pulske obitelji koje su imale i svoje stalne lože u galeriji. Obnovljeno je 1870. godine kada je dobilo i plinsku rasvjetu.[20]

Na cestama koje su vodile u Pulu izgrađena su gradska vrata te se u grad moglo ući samo kroz njih. Od svakih gradskih vrata do drugih, postavljena je bodljikava žica kako bi se spriječio prolazak. Nakon što je Pula dobila specijalan zakon o regulacijskom planu, odlučilo se da će tvrđave biti građene pod zemljom, a ne više kao na tjemenu brežuljka kao što se gradilo dosada. Trebale su biti ukopane u zemlju, maskirane zemljom i vegetacijom. Građene su tako da nisu uočljive i da u danom slučaju služe kao zaklon.[21]

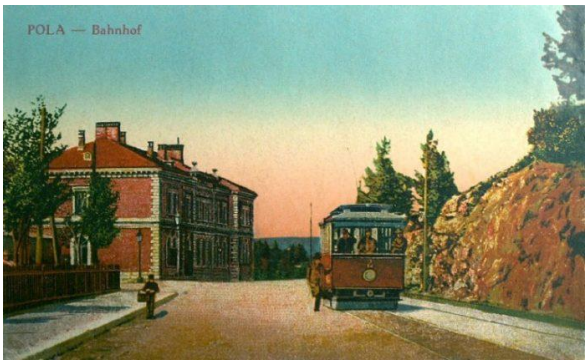
Što se tiče prometnog stanja u Puli, ono se poboljšalo kada se otvorila željeznička pruga. Bilo je to veliko dostignuće za Pulu i Istru. Svečano je otvorena željeznička pruga Divača-Pula 20. kolovoza 1876. godine. Gradnja je trajala 3 godine, bila je dugačka 122 km te je koštala 12.700.470 guldena. Vodilo ju je Društvo južne željeznice, a godine 1883. preuzele su je C. Kr. Državne željeznice. Za potrebe vojske 1878. godine izgrađena je druga pruga koja je bila dugačka 1,3 km

[18] Balota, M., str. 46.
[19] Austrougarska Pula, str. 36.
[20] Austorugarska Pula, str. 35.
[21] Balota, M., str. 48.

te je od željezničkog kolodvora preko obale postala veza s Arsenalom.[22] Gradski vodovod pušten je u pogon u nedjelju, 28. ožujka 1897. Pet mjeseci ranije, točnije 6.10. 1896. službeno je otvorena nova bolnica.[23] Grad je dobio i plin i električko svjetlo. U njemu je početkom godine 1904. proradio i električni tramvaj te je bio jedan od prvih na jugoslavenskom području. Tiskare su se počele otvarati jedna za drugom, te tri su u hrvatskim rukama.[24] Trg Forum i Ulica Sergijevaca razvili su se u glavnu trgovinsku ulicu i postali sastajalište „otmjenog" svijeta, tzv Korzo.

Elektrifikacija grada započela je još 1897. godine, no tek je 1900. godine položen kamen temeljac za gradsku elektranu. 29. siječnja 1904. godine puštena je u pogon, uz odluku da će se njome zadovoljavati javne potrebe građanstva i grada s električnom energijom. Izgrađena je u Vergerijevoj ulici, u blizini prve plinare.[25]

15. siječnja 1903. godine gradsko vijeće donijelo je odluku o izgradnji tramvajske linije. Vijeće je potpisalo ugovor o izgradnji s dioničarskim društvom Societa Aktiengesellschaft fur elektrotechnische Unternehmungen iz Munchena i tvrtkom Jacoba Ludwiga Munza. Koncesija je dioničarskom društvu dana na 50 godina, a prema ugovoru tramvajska je linija trebala ići od željezničke postaje Šetalištem Franje Josipa, Arsenalskom ulicom, zatim ulicom San Policarpo i završiti na Mornaričkome kupalištu. 27. ožujka 1904. godine novi gradski prijevoz započeo je s redovnim vožnjama. Pula je tako bila prvi grad u Hrvatskoj koji je u gradskom prijevozu koristio tramvaj. Nakon samo 30 godina korištenja, 1934. godine tramvajski su prijevoz ukinule gradske vlasti[26]

Slika 2. Pulski tramvaj (izvor: https://povijest.hr/nadanasnjidan/pula-je-uvela-tramvaj-prije-zagreba-1904/)

[22] Balota, M., str. 45.
[23] Benussi, B., str. 585.
[24] Balota, M., str. 52.
[25] Cvek, E., str. 117.
[26] Austrougarska Pula, str. 93.

3. Ratna mornarica

Nakon izbora Pule 1850. godine za glavnu austrougarsku ratnu luku slijedila je ubrzana gradnja Arsenala i postrojba ratne mornarice. Prve skice i planove za izgradnju mornaričkih objekata u Puli tj. arsenala, kasarni, bolnice, zavoda, zgrade za mornaričku komandu i stanove izradio je Viktor Domaševski. On je bio upravitelj građevinske sekcije mornarice. „Austrijska mornarica do 1848. nije bila osobito velika. Sastojala se od tri fregate, dvije korvete, četiri brika za operacije i dva prijevozna brika, dvije golete, pet topovnjača, jedan veći parobrod pod imenom „Vulkan“, jedan komandantski željezni mali brzi parobrod, 27 pinica i jedan trbakul. Sve to je činilo 49 plovnih objekata, od toga samo 16 brodova za pomorske operacije dalje od baze, a od njih opet 13 jedrenjaka.“[27] Cjelokupna je flota mogla ukupno primiti dvije tisuće do dvije i po tisuće posade, uključivši tada i jedinu nenavigacionu struku na brodovima, artiljeriju. No u ovim revolucionarnim godinama i kasnije 1850. i 1851. austrijska mornarica se počinje povećavati i modernizirati novim parobrodima, koji su bili putnički brodovi trgovačke mornarice, a ratna mornarica ih je preuzela.[28] U početku je mornarica bila sastavljena od Mlečana, Istrana i Dalmatinaca pod rukovodstvom mletačkih, lošinjskih, dalmatinskih oficira s ponekim Austrijancem. Komande u mornarici su se mijenjale, a s njima i projektanti i graditelji. Iza Dahlerupa došao je na položaj komandanta grof Franz Wimpffen iz kopnene vojske, oštar antitalijan i dvorski čovjek, a nakon Domaševskog arhitekt Arsenala postao je Karl Moering. Svaki od novih zapovjednika i građevinskih stručnjaka unosio je nešto u prvotne skice i planove.[29] No mornarici je slijedila modernizacija i polako se počinje uvoditi njemački jezik kao službeni jezik mornarice. Do 1853. godine njemački jezik je doista bio jedini službeni jezik u mornarici.

Budući da je Austro-ugarska vodila mnoge bitke, rast i razvoj pulske ratne luke morao je biti ubrzan. 1856. godine položen je kamen temeljac za izgradnju novog Arsenala. 1866. godine izgrađena je mornaričke kasarna i mornaričke bolnica, osam dvokatnih zgrada za stanovanje pripadnika mornarice, zgrada komande mornarice, čitav arsenalski zid, na zasutom prostoru

[27] Balota, M., str.38.
[28] Isto
[29] Balota, M., str. 44.

izgrađene su radionice i kejovi, podignut je vodovod, obnovljeni su stari kamenolomi u Vinkuranu, i potpuno je promijenjen izgled Arsenala.[30]

U prvo vrijeme, sredinom stoljeća, bilo je teško naći stalne kvalificirane radnike za radove u arsenalu i u radionicama za popravak brodova. Brodogradilište je bila nova stvar, i stanovništvo Pule taj je zanat tek morala naučiti.

3.1. Arsenal

Tijekom 1851. godine otkupljeno je zemljište gdje će se izgraditi vojarna i pulski Arsenal. Karl Moering tada je bio zapovjednik inženjerske bojne te je predložio izgradnju skladišta vojne opreme, streljiva, eksploziva i svih ostalih objekta Arsenala. Nadvojvoda Ferdinand Maksimilijan, carev brat, doša je na čelo ratne mornarice 1854. godine te je i on dao novi poticaj za izgradnju Arsenala. Car Franjo Josip I. proučio je prijedloge Karla Moeringa i odobrio gradnju Arsenala u svim pojedinostima prijedloga. Na kraju 1856. godine car je došao u Pulu kako bi iskazao počast polaganju kamena temeljca mornaričkog Arsenala sa svojom nazočnosti. Tada je puljski zaljev bio pun brodova i izgledao svečano kao što nikad nije izgledao. Nakon tog događaja gradnja Arsenala i razvitak brodogradilišta bio je ubrzan. Sjeveroistočna uvala puljskog zaljeva nasipavala se kako bi se stvorio prostor za izgradnju Arsenala. Kroz tijek sljedećih nekoliko godina u Arsenalu su se izgradile strojarska i limarska radionica, radionice za izradu jarbola, jedara, užadi i druge opreme, kovačnica, modelarnica i maketarnica, radionica torpeda i dr. Gradili su se bojni brodovi - linijski i kazamatni brodovi, topovnjače, fregate, torpiljarke i podmornice. Gradi se i arsenalski zid u dužini od 1.800 metara koji je dovršen do 1866. godine. On je ograđivao nasuti prostor s radionicama i pristaništem gdje je 50 godina kasnije bilo zaposleno više od 6.000 ljudi.[31]

„Godine 1856. iste godine kada je položen kamen temeljac današnjem Uljaniku, započela je i izgradnja prvog linijskog broda „Kaiser“, zavidne težine od 5.194 tone. Porinuće broda obavljeno je 5. listopada 1858. godine, a primopredaja godinu dana kasnije. Kaiser je bio brod s tri istaknuta jarbola, sudjelovao je u bitci kod Visa 1866. godine srazu u s jačom talijanskom ratnom flotom.

[30] Isto
[31] Trogrlić, M., Stepanić, Ž.

Bio je od ključne važnosti za pobjedu austrijske ratne mornarice i pomogao učvršćenju austrijske vlasti na Jadranu.“[32]

Gradnja brodova započela je čim je položen kamen temeljac za arsenal, što ukazuje na to da austrijska vojska nije gubila vrijeme u Puli. Prvi brod u novoj ratnoj luci izgrađen je u svega dvije godine[33], a njegov značaj u bitci kod Visa govori koliko su brodovi uspješno i kvalitetno bili izgrađeni.

Nakon broda „Kaisera“ do 1918. godine izgradilo se 54 ratna broda. Brodovi su bili raznih vrsta i namjene. Austro-ugarska je imala ukupno 874 izgrađena broda te su ju upravo oni pretvorili u svjetsku pomorsku silu. Drugo porinuće broda obavljeno je 1861. godine. Tada je u more porinuta dvojarbolna topovnjača „Sansego“. Imala je parni stroj i propeler, a tek kasnije je preuređena u brod za prijevoz municije. Nakon toga, 1867. godine porinuta je korveta „Helgoland“ s tri jarbola. Do kraja 19. stoljeća porinuti su brodovi „Pola“, „Nautilus“, „Albatros“, „Triton“, „Prinz Eugene“, „Saida“ te „Zara“.[34]

Što se tiče komandnih položaja u Arsenalu i brodogradilištu, njih su držali vojnopomorski oficiri, a direkcijama su rukovodili inženjeri u službi Mornarice. Komandant arsenala bio je kontraadmiral. Ratna mornarica imala je u svom sastavu zaposlenih 148 inženjera raznih struka, od kojih je njih 113 radilo u Puli. U knjigama upisanih radnika bilo je zaposleno 2.405 ljudi. 74 njih bili su majstori, 1.511 bilo je civilnih radnika, 89 šegrta, 20 krojačica, 306 vojnih radnika, 113 pomoćnih mornara i 292 nosača tereta. Plaća zaposlenika iznosila je 860 tisuća guldena godišnje.[35]

Slika 3. Pulsko brodovlje u 19. st. (Izvor: Cvek., E. Pula u doba Austrije, str 10.)

[32] Cvek, E., str. 20.
[33] Perović, B., str. 48.
[34] Dobrić, B., str. 50.
[35] Dobrić, B., str. 18.

3.2. Mornaričko zrakoplovstvo

Mornaričko zrakoplovstvo austrougarske ratne mornarice utemeljeno je 1910. godine. Tada je dobila zadaću izgradnje hidroaviona i obuke mornaričkih časnika kako bi postali piloti. Nakon ulaska Italije u rat 1915. godine u svibnju, dotadašnja mornaričko-zrakoplovna postaja je postala premala za zadaće koje su im bile postavljene. Naime, tada počinje planiranje i ustrojavanje nove mornaričke postaje. Lokacija koja je zbog svoj geografskog položaja bila najpovoljnija bio je Fažanski kanal. Kanal je bio uređen kao pomoćno sidrište s mnogim plutačama za privez brodova, pa je stoga bio siguran od mogućih neprijateljskih napada.[36]

Ta njegova sigurnost i sama infrastruktura na obali zaslužna je za ustrojavanje nove mornaričke zrakoplovne postaje u Fažanskom kanalu kod Puntižele. Ustrojena je 1915. godine u listopadu. Imenovana Seeflugstation Puntisella prerasla je do kraja Prvog svjetskog rata u najveću i najmoderniju zrakoplovnu postaju na području istočne obale Jadrana.[37]

3.3. Mornarička bolnica

S odabirom Pule kao glavne ratne luke i svega što ide uz to, trebalo je izgraditi bolnicu kako bi svi pripadnici Mornarice mogli dobiti odgovarajuću zdravstvenu skrb. Postojala je vojna bolnica u Vodnjanu, no ona je služila samo kao odjel za zarazne bolesti. Pulska gradska bolnica nije zadovoljavala uvjete novog, suvremenog imidža grada.

1862. godine dovršena je carska i kraljevska Mornarička bolnica „K.u.k. Marinespital im Pola“, koja se prostirala na parceli od 3,5 hektara površine. Gradnja bolnice trajala je čak 10 godina. Predstavljala je modernu i čvrstu građevinu, te uzor zdravstvenim ustanovama tog doba. Projekt bolnice je izradio i kontrolirao tehnički kapetan Viktor Domaševski te je u bolnici bilo predviđeno 500 kreveta za zbrinjavanje. Ta je brojka porasla na 730 postelja od 1863. do 1866. godine budući da je od malarije bolovalo do 4 000 vojnika i mornara godišnje. U to je vrijeme upravo malarija bila bolest koja je oduzela najviše života među vojnicima..[38]

[36] Trogrlić, M., Stepanić, Ž.
[37] Isto
[38] Cvek, E., str. 78.

Slika 4. Mornarička bolnica u 19. stoljeću (Izvor: https://www.obpula.hr/povijest-bolnice/)

3.4. Mornarička crkva

Mornarička crkva u Puli izgrađena je pri kraju 19. stoljeća. Kamen temeljac položen je 1891. godine povodom godišnjice pobjede u bitci kod Visa. Voditelj radova bio je barun i mornarički časnik Maksimilijan von Sterneck Daublebsky. Projekt izgradnje crkve uključivao je i okoliš oko crkve te mornarički vidikovac iznad pulskog zaljeva. Ceremonija inauguracije obavljena je 1898. godina prije nego što je crkva uopće bila završena. Crkva je dugačka 30 metara te široka 19 metara, a zvonik je visok 30 metara. U razdoblju od 1948. do 1965. godine iz nje je odneseno mnogo vrijednih predmeta među kojima su bile i orgulje. Danas je župno središte i krasi Pulu kao još jedna građevina iz doba austrijske vladavine.[39]

Slika 5. Mornarička crkva u Puli (izvor: http://www.rezerviraj.hr/crkve/41349-35-gospa-od-mora-mornaricka-crkva-u-puli.html)

[39] https://www.istrapedia.hr/hrv/1716/mornaricka-crkva-u-puli/istra-a-z/ (pristup 10.8.2019.)

3.5. Mornaričko groblje

Nakon što je 1850. godine Pula izabrana za glavnu austrougarsku ratnu luku nastala je potreba za izgradnjom groblja za mornare. Mornaričko groblje u Puli zvalo se K.u.k. Marinefriedhof i imalo je status spomen groblja. Karl Moering, tadašnji glavni inženjer pomorskog Arsenala, dobio je zadatak da odredi gdje će se izgraditi groblje. Prostor je bilo nužno naći brzo i otkupiti od vlasnika privatnog zemljišta. Giovanni Dobrovich bio je vlasnik zemljišta kojeg je Ministarstvo mornarice otkupilo od njega. Parcela je bila smještena između Valkana i prostora rezidencijalnih vila te je bila velika 4.000 četvornih metara. Svečano je otvoreno 2. listopada 1862. godine. Do 1870. godine ukopavanja su bila grupna, dok se nakon 1873. godine započelo s pojedinačnim ukopavanjima.[40]

„150 000 pokojnika, što vojnika, admirala, profesora, radnica i znatan broj male djece u Mornaričkom su groblju putnici zajedničkog broda, koji poput pulskog Titanica plovi svojim vječnim obalama.“ [41]

Autor ovih stihova je Daniel Načinović koje je otpjevao u svojoj pjesmi i nazvao park simfonijom u kamenu.

3.6. Mornaričke službe

Nakon izgradnje središnje austrougarske ratne luke u Puli, premještaju se mornaričke službe i javlja se potreba za razvojem brojnih novih mornaričkih službi. U ratnoj luci javlja se potreba za spremištem u kojem bi se odlagale karte i navigacijski instrumenti. Također, i stalno meteorološko motrište i mornarička biblioteka. Stoga 1869. godine Admiral Tegetthoff predlaže Caru izgradnju zvjezdarnice te ustrojavanje Zavoda s četiri odjela - za astronomska, meteorološka i geomagnetska promatranja, za nautičke instrumente s mehaničkom radionicom, za pomorske karte i nautičke priručnike te odjel mornaričke knjižnice. Predložio je da navedeni zavod bude podređen Lučkom

[40] Cvek, E., str. 103.
[41] Načinović, D., 2014.

admiralitetu. Njegov je prijedlog car odobrio i iste godine započeto je planiranje i izgradnja. Za potrebe Mornarice, sagradila se i potpuno nova mornarička četvrt. Dijelovi mornaričke četvrti danas su poznati kao primjerice mornarička bolnica, mornarička crkva po imenu Gospa od mora, mornarička vojarna, mornaričko-tehnički odbor i mornaričko groblje. Također, izgrađena je i monumentalna zgrada Mornaričko-tehničkog odbora po imenu „K. u. K. Marine technisches Comitee“ koje je dovršena 1891. godine. Sredinom šezdesetih godina 19. stoljeća sa radom je započela udruga Marinekasinoverein. Njezina zadaća bila je poticanje društvenog i duhovnog života članova udruge, organizacija i priredba glazbenih i kazališnih večeri te organizacije nastave plesa. [42]

[42] Trogrlić, M., Stepanić, Ž.

4. Urbana jezgra grada

Pula je primjer grada koji u svojoj povijesnoj jezgri ima vrlo dobro očuvane građevine iz rimskog razdoblja. No u razdoblju mletačke vladavine, grad propada i nestaju mnoge antičke građevine i romaničke kuće i palače. Na početku 19. stoljeća u gradu se nalazilo svega 200 građevina, no u drugoj polovici stoljeća Pula se uzdiže i postaje grad europskog značaja.[43] Odabirom grada za glavnu austrougarsku luku započinje naglo širenje grada s izgradnjom prometnica, komunalnih instalacija, gradskih četvrti i sl. Povijesna jezgra grada postupno se popunila novim zgradama. Godine 1862. izgrađena je i riva s pristaništem Sv. Teodor, a godinu dana ranije na potezu nekadašnjih zidina i zgrada Zapovjedništva, danas je medu Puljanima poznata kao Admiralitet.[44] Bila je to prva i najveća građevina u nizu, a u njoj je bilo sjedište Inženjerijske direkcije, Topničke direkcije, Zapovjedništva grada te Direkcije skladišta topova.

Problem Pule bio je osiguranje stanova za sve ljude koji su naglo naselili grad. Plan stambene izgradnje izradila je Injžinjerijska direkcija iz Pule, a vodio ga je časnik i plemić Viktor Domaševski. Prve stambene zgrade izgrađene su u Borgo San Policarpo, no one su bile predviđene samo za časnike i dočasnike Mornarice. No već nakon 1867. godine gradi se 60 novih zgrada u Puli, a u naredne tri godine preko petsto novih kuća.[45] 1880. godine u gradu se nalazilo 1.244 zgrade i 17.777 stanovnika. Najslabije naseljeno bilo je područje šijane gdje se nalazilo svega nekoliko koliba i kućica.

Slika 6. Park na Giardinima u 19. st. (Izvor: Cvek, E.,str. 61.)

[43] Krizmanić, A., str. 156.
[44] Balota, M, str. 44.
[45] Perović, B., str. 263.

Izgradnjom nove Pule i novih stambenih objekata te novih stanovnika stvara se drugačija sredina ljudi koja se isticala kao obrazovanija i bogatija. Zahtijevalo se kvalitetno životno okruženje i grad se počeo uređivati i uljepšavati. Osmišljavali su se novi gradski sadržaji kako bi se regulirao zdrav i organiziran život u gradu. 1888. godine donesen je pravilnik koji je podijelio grad na gradsku i prigradsku sredinu.[46]

Postepeno se stambena gradnja počela kombinirati sa drugim sadržajima kao što su primjerice trgovački. U uličnim zgradama otvaraju se trgovine i drugi uslužni objekti. Time se ustaljuje novi životni tipovi koji su bili tipični za novo stanovništvo Pule. Samim time donosi se nova urbana kultura u prostore Pule. Uvelike se poštivao građevinski red i pravila i nije bilo mjesta zlouporabi u gradnji. U izgradnji i napretku bila je uspješna jer je za vrijeme austrijske vladavine porasla za čak šezdeset puta. Nakon 1914. godine stanovništvo grada povećano je za trideset posto stanovnika.[47]

Svakog prijepodneva, na tržnicama i u gostionicama okupljali su se stanovnici Pule. Građani su uvijek nešto morali kupiti u trgovini, ili su morali posjetiti liječnika ili jednostavno popiti piće s poznanicima u gostionici. Poslijepodne grad bi bio prepun radnika koji bi izlazili iz kasarna, Arsenala i s brodova nakon radnog dana. U večernjim satima grad bi se smirio, radnici se povlače na periferiju i odlaze kući, mornari odlaze na brodove i grad ostaje prazan. Održavale su se večernje predstave u kazalištu ili zabave u mornaričkom kasinu, no to je bio rezervirano za oficire i mornaričku i vojnu elitu, školovane ljude i možda tek ponekog trgovca. Nedjeljom je svirala glazba na obali ispred Štabne zgrade. Glazba je bila mornaričkih tema i nastojalo se zabaviti sve narodnosti pripadnika Mornarice. [48]

Organizirali su se i razni plesovi koji su okupljali raznovrsne skupine ljudi. Plesali su se slavenski plesovi, dalmatinski plesovi, hrvatski plesovi, plesovi talijanskih grupa i dr. Događaj „Bal mornaričkih podoficira“ bio je najposjećeniji te ga je znalo posjetiti čak i do tisuću ljudi. Svaki je od plesova imao i društveno i političko značenje. S njima se pokazivala snaga nacionalnosti, kao primjerice snaga slavenstva u Austriji ili Talijana. Također, snaga radnika i borba protiv austrijske vlasti.[49]

[46] Cvek, E., str. 47.
[47] Cvek, E., str. 40.
[48] Balota, M., str. 103.
[49] Balota, M., str. 104.

4.1. Mornarički klub- Marine Casino

Viceadmiral Wilhelm von Tegettoff predložio je ideju o izgradnji objekta za druženje i zabavu članova mornarice. 1869. se započelo skupljati dobrovoljne priloge za izgradnju te su odabrali zemljište u privatnom vlasništvu Puljana Pietra Cuscuttija. Građevinu je projektirao Fredrich Adam. [50]

Nakon dvije godine gradnje, 1872. godine otvoren je Marine Casino, mornarički klub za vojnu elitu i visoke časnike. Postao je središte duštvenog života, dok je Pula postala središte europskog modernog društva. U Marine Casinu su se održavale zabave i plesne večeri, predavanja, kazališne predstave, koncerti i filmske projekcije i sl. U njemu je u različitim prigodama nastupao cijenjeni Orkestar Carske i Kraljevske mornarice. Izvodio je simfonije, koncerte i zabavljao goste sa čak 167 koncerta u samo jednoj, 1914. godini. Društvo koje je zalazilo u Marine Casino osnovao je na uzor engleskih klubova, a članovi su bili svećenici te časnici, činovnici i kadeti Mornarice.[51]

1910. godine zgrada je srušena te je 1913. godine izgrađena nova, glamuroznija zgrada. Nakon Prvog svjetskog rata zgrada je bila sjedište talijanske uprave, a danas je poznata kao Dom hrvatskih branitelja te se njoj svake godine održava Sajam knjige u Istri.

Slika 7. Nekadašnji Marine Casino, današnji Dom Hrvatskih Branitelja (Izvor: https://www.flickr.com/photos/theotherperspective78/41374253875)

[50] Cvek, E., str. 70.
[51] Isto

4.2. Hotel Rivijera

Hotel Rivijera sagradilo je dioničko društvo Osterreichische Riviera Gessellschaft. Hotel je svečano otvoren 1909. godine. Gradnja je započela 1908. godine, a projekt je izradio arhitekt Carl Seidl. Ovaj je hotel primjer neobaroka i secesije s bogatim secesijskim dekorom. Tadašnji je najluksuzniji hotel i reklamiran je kao hotel prve kategorije s bečkom kuhinjom, restoranom, kavanom, velikom terasom, sobama, udobnim apartmanima, frizerskim salonom, dvoranama za koncerte i zabavne programe. Hotel je tada ugošćavao brojne poznate osobe iz elitnog društva poput predsjednika austrijskog parlamenta Alfreda III. Zu Windsch-Gratz, grofa Karla Grafa Ledochowski i drugih. Blizina željezničke postaje, pristaništa i gradskog prijevoza te uređenost okoliša gostima su bili veoma privlačni i davali Rivijeri prednost pred drugim hotelima.“[52]

Danas je ovaj hotel kategoriziran samo jednom zvjezdicom i ima status svratišta. U njemu se nalazi 60 soba raspoređenih na pet katova. Trenutno ga vodi Arena Hospitality Group.

Slika 8. Hotel Rivijera u 19. st. (Izvor: http://istrapedia.hr/hrv/1783/hotel-riviera-u-puli/istra-a-z/)

4.3. Gradska tržnica

Planiranje izgradnje gradske tržnice u Puli započelo je 1885. godine. Planirana tržnica trebala se izgraditi na tadašnjem trgu po imenu „Piazza del Mercato“. Projekt natkrivene tržnice izradio je arhitekt L. Nobis, a radove je izvodila tvrtka inženjera Ludwiga Munza. Gradnja tržnice započela je 1902, godine, a dovršena je godinu dana kasnije te je svečano otvorena 18. listopada 1903.

[52] Austrougarska Pula, str. 92.

godine. Dimenzije velike željezne građevine bile su 85x40x19 metara. U prizemlju se nalazila ribarnica, a na katu se prodavalo voće i povrće. Ispred tržnice nalazile su se kućice gdje se prodavala gotova hrana i prostor gdje su seljaci prodavali mlijeko, jaja, povrće i slične namirnice.[53]

4.4. Mornarički park

Godine 1863. na površini od 1,2 hektara izgrađen je park koji je u svom začetku nazivan parkom Sv. Polikarpa, a danas se zove Mornarički park. Projektirao ga je Franc Laube, francuski vrtlar. Časnici Ratne mornarice su 1876. godime podigli obelisk visok 9 metara kako bi odali čast zapovjedniku Kingsmarine, Ferdinandu Josephu Maximilianu. Tada je imao status botaničkog parka te je imao zasađenih oko 100 vrsti stabala i 200 vrsti grmova. Svaka vrsta bila je obilježena sa pločicom na kojoj je pisalo njezino latinsko i njemačko ime. U centralnom dijelu parka nalazio se bazen ispunjen rijetkim ribama. Naravno, današnji park nije oličenje tadašnje ljepote i urednosti parka budući da je daleko zapušteniji nego nekoć. Njegova plinska javna rasvjeta bila je prva javna rasvjeta u Puli.[54]

4.5. Multikulturalnost

U austrougarskim statistikama o pučanstvu jezik komunikacije bio je osnovno mjerilo za određivanje nacionalnosti. U statistikama iz 1881. prisutni su podaci da se oko 4.250 stanovnika služi njemačkim jezikom, 12.700 stanovnika talijanskim, 1.560 stanovnika mađarskim jezikom dok se hrvatskim jezikom služilo svega 5.070 stanovnika.[55] U tim statistikama vidljiv je neprestani porast broja Talijana u Puli. U popisu stanovništva iz 1881. godine, Pula ima 25.173 stanovnika a od toga su 7.695 stanovnika pripadnici vojne službe. Pula je svakako bila multikulturalna budući da se na ulicama grada moglo čuti pregršt jezika od naroda iz cijele Monarhije. „Mnogobrojni specijalizirani radnici, koji su dolazili iz gotovo svih dijelova Monarhije, sa sobom donose ne samo

[53] Cvek, E., str. 109.-110.
[54] Cvek, E., str. 66.
[55] Cvek, E, str. 27.

tehničko znanje već i navike srednjoeuropske radničke aristokracije i radništva. Pula tako postaje veleučilište ne samo novih tehničkih već i kulturnih zasada zapadne Europe.“[56]
Dominantan jezik bio je talijanski i ona je u srži i dalje bila talijanski grad s talijanskim obilježjima i kulturom. Talijanski jezik bio je jezik ulice i svakodnevnice. Uspješnosti talijanske buržoazije pomogla je nepopularnost austrijske vlasti. [57]

U 19. stoljeću počinju se otvarati nove tiskare i izdavati prve novine. Multikulturalnost grada očituje se i u tome što su izlazile novine na talijanskom, hrvatskom i njemačkom jeziku. Josip Krmpotić bio je poslovođa prve tiskare u Puli te je zaslužan da se novine „Naša sloga“ od 1870. godine tiskaju u Puli, u hrvatskoj tiskari nakon što su se dosada tiskale u Trstu.[58] 1888. godine počeo je izlaziti tjednik na talijanskom jeziku „Il diritto Croato“. Ovaj je tjednik korišten da bi istarski Hrvati na talijanskom jeziku obavještavali i Talijane i Hrvate o hrvatskoj povijesti i kulturi.[59] Prve pulske novine na njemačkom jeziku bile su „Zeitschrift des Vereins zur Pflege der Wissenschaft.“ Izlazile su 1869. godine.[60] Neposredno prije nego je Italija ušla u Prvi svjetski rat 1915., obustavljene su novine „Naša sloga“ i iste godine počeo je izlaziti „Hrvatski list.“[61]

Prema službenom popisu iz 1910. godine civilno je stanovništvo Pule deklariralo svoj komunikacijski jezik ovako:

Tablica 1. Komunikacijski jezici stanovnika u Puli 1910. godine

Jezik	Br. stanovnika
Talijanski jezik	25.042
Hrvatski jezik	6.771
Njemački jezik	4.211
Slovenski jezik	1.705
Ostali	310
Bez oznake komunikacijskog jezika	4.407

Izrađeno na temelju podataka iz Balota, M., str 24.

[56] Dukovski, D., 2004.
[57] Balota, str. 82.
[5858] Balota, M., str. 95.
[59] Balota, M., str. 94.
[60] Dobrić, B.
[61] Balota, str. 159.

Prema tablici izrađenoj prema podacima u knjizi „Puna je Pula“ Mate Balote zaključujemo da je najveći broj stanovnika govorio talijanskim jezikom, njih čak 25 tisuća. Nakon toga najzastupljeniji jezik je hrvatski, pa njemački i slovenski. 310 stanovnika opredijelilo se za skup drugih jezika u manjini. 4.407 njih nije sudjelovalo u istraživanju.

Balota ističe kako su se Talijani osjećali superiornije u odnosu na Hrvate. Nametnuli su svoj jezik Hrvatima i nije im bilo na kraj pameti da nauče hrvatski jezik te su uvijek isticali svoju ulogu kolonizatora. Oni su sebe smatrali intelektualcima dok su Hrvati bili seljaci, fizički jači i izdržljiviji. Upravo su talijani, tj. talijanska buržoazija imali vlast u svim javnim ustanovana u Puli kroz cijeli period austrougarske vladavine u Puli. U upravama, bolnicama, školama i dr.

4.6. Demografski podaci

Zahvaljujući naglom razvitku, svake se godine doseljavalo sve više stanovnika i samim time stvara se heterogenost stanovništva. Od 1848. godine do 1910. godine broj se stanovnika povećao za više od 50 tisuća stanovnika. U 1848. godini broj stanovnika iznosio je oko 1.100 , dok je 1910. ta brojka iznosila 59.041 stanovnika.[62].Povećanje stanovnika Pule neusporedivo je s niti jednim drugim hrvatskim gradom. Grad je bio pun bijede, siromaštva i kriminala, te legalne i ilegalne prostitucije.[63] Česte su bile krađe, provale i prevare te su skitnice i nezaposleni radnici spavali gdje su stigli, u ruševinama, praznim vagonima, po šumama i sl. Policijski činovnici su većinom bili Česi, Nijemci ili Slovenci.

S izgradnjom ratne luke i mornarice raslo je vojno stanovništvo, a kretanje stanovništva bez vanjskih seoskih općina, bilo je ovakvo:

[62] Cvek, E., str. 25.
[63] Balota, M., str. 82.

Tablica 2. Kretanje stanovništva u Puli 1797.-1910. godine

	Civilno stanovništvo	Vojno stanovništvo	Ukupno
1797.	Oko 590	Oko 10	600
1842.	1.076	Oko 50	1.126
1857.	6.551	2.000	8.551
1867.	Oko 13.000	4.303	17.303
1880.	17.700	7.695	25.472
1885.	19.166	8.500	28.666
1890.	23.092	8.561	31.653
1900.	28.643	7.584	36.227
1910.	42.058	16.993	59.041

Izrađeno na temelju tablice iz Balota, M. str. 47.

Iz priložene tablice uviđamo da se broj stanovnika kroz godine Austrijske vladavine značajno promjenio. Od samo 600 stanovnika prije dolaska Pule pod vlast Austrijskog Carstva, do kraja vladavine, brojka je narasla za više od 50 tisuća stanovnika. Vojno stanovništvo je kroz godine činilo veliki postotak stanovništva, no većina doseljenika bili su civilno stanovništvo koje je useljavalo u nove kuće, zgrade i vile. Zahvaljujući velikom broju doseljenika, kultura grada je bila obogaćena i sve više heterogena.

5.Austrijske fortifikacije u Puli

Dolaskom austrijske vojske u Pulu zatečene obrambene građevine nisu bile ocijenjene kao valjane da učinkovito brane grad. Deset pulskih tornjeva izgradilo se na osam lokacija: na Punti Kristo, na Velikom Brijunu, na Monte della Guardia, nad rtom Compare na Musilu, na brdu Monsival, na vrhu Musil, na brdu SV. Jurja, na Monte Monetta- Munide te na Monte Paradisu na Vidikovcu.[64] Ljepota pulskih utvrda je u bezbroj fino olikovanih detalja za koje su zaslužni vrhunski majstori kamenoklesari te jedinstvenoj suvremenoj arhitektonskoj kompoziciji. Utvrde su većinom građene stilovima renesanse i baroka. Zidovi su građeni kamenom vađenim iz lokalnih kamenoloma, dok su stropne kontstrukcije građene od drva. Tek se kasnije, nakon 1880. godine počinje koristiti čelik i beton u kombinaciji s kamenom.[65] Utvrde su oblikovane isključivo prema potrebama vojnih strategija, no prisutni su i poneki detalji i ukrasi na portalima, prozorima i topnicama. Projektanti svih pulskih utvrda nisu poznati, no najčešće se spominju Karl Moering i Viktor Domaševski. Krajem 19. stoljeća sve su prvotne kružne utvrde bile razoružane i izgubile obrambeni karakter. U nadolazećim godinama korištene su kao skladišta arsenala. Stare kružne utvrde su proširene i izgubile su svoju obrambenu namjenu. Na kraju 19. stoljeća gotove su sve kružne utvrde pretvorene u vojarne i skladišta. Neke od tih utvrda jesu utvrda Maksimilijan, Bourguignon, Sv. Juraj, Munide, Casoni Vecchi, Monvidal i Sv. Mihovil.[66] U nastavku su opisane najistaknutije fortifikacije tog razdoblja.

5.1. Utvrda Punta Christo

Ova utvrda nalazi se na istoimenom poluotoku Christo te je najveća austrougarska fortifikacija. Izgrađena je u 19. stoljeću, a njena gradnja se protezala od 1836. godine do završne nadogradnje 1883. i 1903. godine kada su nadograđena dva bočna krila i tri topničke bitnice. Na katastarskom planu 1820. godine označena je kao Kapella del ChristoUtvrda je građena na 45 metara nadmorske visine i imala je oko 270 prostorija i prostirala se na više od deset tisuća četvornih metara. Imala je ulogu zaštite luke sa zapadnog morskog prilaza i zaštitu južnog ulaza u Fažanski zaljev. Prostire

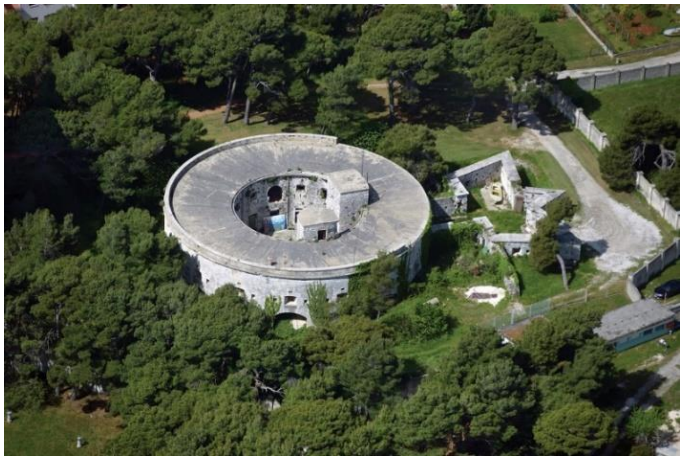
[64] Krizmanić, A., str. 43.
[65] Krizmanić, A., str. 49.
[66] Krizmanić, A., str. 158.

se na više od deset tisuća četvornih metara. S jedne strane ima pogled na pulski zaljev, a s druge strane na Musil i Brijune . Nakon rata utvrda je zapuštena i zanemarena, a danas se pokušava što više valorizirati kroz razne kulturne manifestacije.[67]

.

5.2. Utvrda Musil

Utvrda Musil ili zvana još i „Maria Louise“ nalazi se na istoimenom otoku u gradskoj četvrti Pule, Stoja. Gradnja je započeta 1852. godine, a do 1855. godine dovršena je kružna utvrda promjera 35 metara. Ona predstavlja najveću pulsku utvrdu. 1859. dobila je izgled koji je prisutan danas te je dograđen otvoreni zid s tlocrtom u obliku potkove. Branila je pulsku ratnu luku s južnog dijela te je bila naoružana s topovima. Građena je tradicijskim stilovima gradnje s kamenom iz dobavljenim iz lokalnih kamenoloma. Godine 1878. nadalje je izgrađena topnička bitnica na novim nasipima utvrde. 1914. godine utvrda je opremljena sa šest topova u grlu topničke bitnice. Imala je podrum s vodospremom, prizemlje, kat i terasu. Nakon Drugog svjetskog rata korištena je kao skladište, a danas ju koristi Hrvatska vojska. Ova utvrda ima podrum, prizemlje, kat i platformu za smještaj topova. U vlasništvu je Grada Pule.[68]

Slika 9. Utvrda Muzil (izvor: http://www.istria-culture.com/utvrda-marija-luisa-muzil-i144)

[67] https://www.istria-culture.com/utvrda-punta-christo-i143 (pristup 12.8.2019.)
[68] Krizmanić, A., str. 74.

5.3. Utvrda Casoni Vecchi

Utvrda Casoni Vecchi nalazi se na današnjem Vidikovcu, ulici Monte Paradiso. Ona je prva utvrda koja je detaljnim urbanističkim planom „Vidikovac 1972.“ dobila namjenu kao omladinski dom, a zaštićena je kao arhitektonsko djelo iznimne vrijednosti. Započela je s izgradnjom 1852. godine i dovršena je 1854. godine. Promjera je 34 metara, kružnog je oblika i ima unutarnje dvorište. 1914. godine pretvorena je u skladište i vojarnu za smještaj posade. Danas je u funkciji omladinskog doma i koristi se za druženje mladih i glazbene manifestacije.[69]

Slika 10. Utvrda Casoni Vecchi (izvor: http://newideasforoldbuildings.eu/2017/07/28/fort-casoni-vecchi/)

5.4. Utvrda Bourguignon

Monsival je brežuljak u turističkom dijelu grada Pule, a na njegovom vrhu nalazi se Fort Bourguignon, izvorno nazvan Fort Monsival. Građena je od 1861. do 1866. godine kao kružna dvoetažna zgrada s malim kružnim dvorištem u centru s ciljem zaštite luke. Inspiracija za gradnju bila je kula Mortella. Utvrda Bourguignon dobila je ime prema prvom komandantu Arsenala, belgijskom grofu u službi Austro-ugarske monarhije Antonu Bourguignonu von Baumbergu. Ona je pravi primjer prilagodbe austrijskih utvrda za kulturu i zabavu bez da se narušavaju građevinske, arhitektonske i spomeničke vrijednosti. Tijekom posljednjih godina u ovoj su utvrdi organizirani koncerti, performansi i zabave elektronske glazbe.[70]

[69] Krizmanić, A., str. 90.
[70] https://www.pulainfo.hr/hr/where/pulske-utvrde-impresivne-znamenitosti-cekaju-da-ih-otkrijete (pristup 15.8.2019.)

6. Austrougarske vile u Puli

Južno i jugozapadno od Mornaričkog parka prema moru, odnosno prema uvali Valsaline, od osamdesetih godina 19. stoljeća pa do početka Velikog rata izgrađena je cijela četvrt rezidencijalnih vila. 1880. godine su srušene gradske zidine i gradnja objekata za stanovanje se selila i prema istočnoj poljani i brežuljcima. Te je godine na istočnim brežuljcima izgrađeno 44 kuće za 560 stanovnika. Projektant Karl Moering planirao je daljnji razvitak grada prema područjima Monte Paradiso, Veruda i Stoja te je upravo tamo izgrađeno najviše vila. Vile su građene kao privatne narudžbe, jer u novim društvenim okolnostima kuća svojom veličinom i izgledom govori o vlasniku, o njegovom bogatstvu i društvenom statusu. Antonio Rubbi u svojoj knjizi „Austrijske vile u Puli“ tvrdi da austrijske vile na prostoru Verude predstavljaju posebno poglavlje graditeljstva u gradu gdje ističe vile Horthy, Wahani, Matilde, Wolff, Idolu i druge, te one značajne za centar grada poput vile Monai, Geyer i Munz. Ističe da su prve reprezentativne vile moderne arhitekture u Puli, vile Munz i vila Wolff. Nova dimenzija arhitekture vidljiva je u dekoru obje vile pretpoznatljivog secesijskog stila. Također, i hortikulturno uređenje vila vrijedno je spomena jer je donijelo gradu vrijedna vrtna rješenja.[71]

Svaka od izgrađenih vila ima svoju povijest. U nastavku su navedene neke od najpoznatijih vila te njihova povijest i vlasnici.

6.1. Vile Munz

Vile Munz u Puli čine urbanističku cjelinu izgrađenu na početku 20. stoljeća u nekadašnjem Sobborgo della stazione između nove atraktivne zgrade željezničke stanicu u Puli i kasnije izgrađenog hotela Rivijere. Početkom 20. stoljeća izgrađeno je nekoliko impozantnih stambenih kuća nazvanih po vlasniku Jakobu Ludwigu Munzu-Wohnhauseru. Nakon sanacije predjela grada blizu pulskog zaljeva, započeta je gradnja novih objekta. Investitor u gradnji ovih vila bio je pulski poduzetnik Ludwig Munz. On se istaknuo za gradnjom mnogih kapitalnih objekata. Zgrada za

[71] Rubbi, A., str. 3

stanovanje najbliža hotelu Rivijera, sagrađena je 1901. godine, a sastoji se od podrumskih prostorija, prizemlja, tri kata, potkrovlja i svjetlarnika.[72]

Slika 11. Pogled na vile Munz početkom 20. stoljeća (izvor: Rubbi, A., str. 78.)

Do 1912. godine izgrađene su sve kuće u prepoznatljivom secesijskom stilu s obiljem florarnih dekoracija. Većina kuća glavnim je pročeljem okrenuta prema moru. Ovaj dio grada postaje prestižan i primamljiv za život jer su upravo Vile Munz promjenile izgled ovog grada na bolje.[73]

6.2. Dvije vile kontraadmirala Horthyja

Miklos Horthy bio je najmlađi austrougarski kontraadmiral. Ove dvije vile govore o popularnosti u kojoj je uživao u Puli. Prva vila, „Martinz“ koja se nalazila u bivšoj Via Santorio, dobila je ime po vlasniku profesoru glazbe. Graditelj ove vile bio je grof Walter Buković, a izgrađena je krajem 19. stoljeća. Miklos Horthy je živio u Vili Martinz dok se nije preselio u novoizgrađenu vilu nazvanu po njemu- Horthy, u bivšoj ulici Via Milizia, današnjoj Budičinovoj ulici br. 13. Ova ulica bila je rezidencijalno područje rezervirano za elitu ratne mornarice koja si je mogla priuštiti izgradnju ovakvih objekata. U istoj ulici, izgrađena je vila viceadmirala Franza Von Keila, vila podmorničara Georga Trappa, vila kontraadmirala Alexandra von Bertholda itd.[74]

[72] Cvek, E., str. 215.
[73] Cvek, E., str. 215.-217.
[74] Perović, B., str. 149.

Slika 12. Vila Horthy u Budičinovoj ulici- August Wagner, 1905.

Vila Horthy urbanistički i povijesno je jedna od najzanimljivijih građevina, koja izgleda kao „vila dvorac“ sa svojom visokom kulom i valovitim zabatima na fasadi, šiljastim krovom i vijencem visećih arkada. Ona predstavlja spoj gotike, renesanse i alpskih stilskih elemenata. Okoliš vile bio je bogato uređen. Ovom vilom Pula je obogaćena s novim stilovima i pravcima arhitekture.[75]

6.3. Vila Idola

Pulska Villa Idola izgrađena je na mjestu zabranjenom za gradnju, za koju se dalo posebno dopuštenje Zapovjedništvo Lučkog admiraliteta u Puli. Smještena je na najljepšem i najsunčanijem dijelu Verude u kojem je danas smješten Dom za starije osobe. O povijesti ove vile postoji nekoliko priča; prva je da je vilu izgradio princ prijestolonasljednik Rudolf, sin cara Franza Josepha I. I Elisabethe I. Druga priča tvrdi da je vila sagrađena za sina nadvojvode Karla Stephana koji je oženio kćer admirala Pietruskog. Treća priča kaže da je vilu izgradio Karl Stephan za svoju kćer udatu za Miecislava Pietruschog, a dr. Ivo Borovečki tvrdio je da su kćeri Karla Stephana živjele u toj vili.

Mirjana Bašić tvrdi da je vila pripadala princezi Eleonori i Alfonsu von Klossu te da je izgrađena 1914. godine Princeza Eleonora Maria bila je prva kći austrougarskog admirala i nadvojvode Karla

[75] Perović, B., str. 149.

Stephana von Habsburga i supruge Marie Therese. Eleonora se zaljubila u mladog austrougarskog plemića Alfonsa von Klossa, te su živjeli u vili sve do raspada države, a onda se preselili u Austriju.

Ova je vila jedinstveni tip ljetnikovca u Puli. Imala je visoko prizemlje, suteren, kat i potkrovlje, a u suterenu su bile prostorije za poslugu. Svaka je spavaća soba imala kupaonicu, a prostorije su zahvaljujući velikim prozorima vile dobro osvijetljene i prozračne. Vrt je bio bogato hortikulturno uređen. Nakon raspada Austro-Ugarske 1918. godine vilu je kupio jedan Marčanac.[76]

Slika 13. Vila Idola danas (izvor: http://tris.com.hr/2017/08/vlada-rh-u-kninu-darovala-pulsku-vilu-katolickoj-crkvi/)

6.4. Vila Wolff

Vila Wolff nalazi se iznad uvale Valkane, na Stoji. Arhitekt zaslužan za ovu građevinu je Alberto Glaser, a vlasnik vile bio je Georg Ritter Wolff po kojem je i dobila ime. Izgrađena je 1913. godine te ju karakterizira skulptura vuka na pročelju. Sastoji se od dva kata, male parkovne površine oko vile, kamenih pilastra, terase, stubišta i kamene fontane koja je predstavljala izvor ljepote i života. Ova vila bila je prvi predstavnik moderne srednjoeuropske arhitekture. Vlasnik vile bio je ugledan časnik austrougarske ratne mornarice s činom kapetana fregate. Bio je izrazito slikovno nadaren, a usavršio se u tehnici akvarela. Oslikao je vedute Pule, otočje Brijuni, Danteov trg, Ratnu luku Pule, Forum i mnoge druge atraktivnosti Pule.[77]

[76] Perović, B., str. 225.
[77] Rubbi, A:, str. 5.

6.5. Vila Matilde

U bivšoj ulici Verudela, sadašnjoj Tomasinijevoj, izgrađena je krajem 19. stoljeća Vila Matilde. Prvi vlasnici bili su Matilda i Franz Melischa. Franz Melischa bio je austrougarski časnik ratne mornarice u Puli te je za vrijeme 1. svjetskog rata umirovljen i zadržao boravište u Puli. U gradu je bio cijenjeni stručnjak svoj posla i omiljen među ljudima. Ovaj bračni par kupio je parcelu od Puljanke Marie Minussi. U istoj ulici u to su vrijeme građene i vile Horthy, De Keila, von Trappa i dr. Vila je izgrađena 1894. godine po projektu Antonia Lenuzza. Zauzima 250m² površine te ima zanimljiv portal, visoko prizemlje, kat i potkrovlje te veliki dvorišni prostor. Na zapadnom dijelu nalazi se oktogonalna kula. Danas je u vili smješteno pet pulskih obitelji koje su otkupile stanove.[78]

Slika 14. Vila Matilde (Antonio Lenuzza, 1893.)

5.6. Vila Monai

Vila Monai izgrađena je 1877. godine na području Monte Zara. Ona je jedna od najljepših i najpoznatijih vila tih vremena. Izgrađena je preko puta palače nadvojvode Karla Stephana i perivoja Marine Casina. Krajem 19. stoljeća u njoj je bilo smješteno sjedište Mornaričkog jahting kluba „K. u K. Yacht Geschwader“, da bi 1904. godine se u nju smjestila uprava električnog tramvaja.[79]

[78] Perović, B., str. 193.
[79] Cvek, E., str. 60.

7. Zaključak

Zahvaljujući izboru Pule za glavnu austrougarsku ratnu luku, grad je obogaćen za mnoštvo urbanističkih vrednota. Pula je procvjetala u kratkom roku i doživjela modernizaciju kao nijedan hrvatski grad u to vrijeme. Danas naš grad krase razne vile kao navedene vile Munz, Horthy, Idola, Matilde i dr. Moraju se spomenuti i brojne austrijske fortifikacije i utvrde koje su izgrađene za obranu grada i skladištenje arsenala. Grad je obogaćen i s bolnicom koja se na današnji dan još uvijek koristi, mornaričkim parkom, gradskom tržnicom i zgradama u kojima ljudi još uvijek žive.

S postankom glavne austrougarske ratne luke, Pulu 1860-ih godina nastanjuje sve više stanovnika, te je kroz godine ta brojka stalno u porastu. Novi stanovnici sa sobom donose nove kulture, nove životne standarde i obrazovanije i elitnije stanovništvo. S dolaskom obrazovanih i poslovnih ljudi u grad, otvaraju se kavane, trgovine, gostionice i grade se sve više gradskih četvrti i zgrada.

Od početka austrijske vladavine, kada je broj stanovnika u Puli bio manji od tisuću i smatrana je samo gradićem antičkih ostataka, do kraja austrijske vladavine broj se stanovnika povećao na više od 50 tisuća stanovnika. Svaki je od tih stanovnika donio svoj dio kulture i noviteta u grad.

Lako je zaključiti da je austrijska vladavina u Puli uvelike pomogla u razvoju grada, pa čak i potpuno stvorila modernu sliku grada koju je Pula nakon toga zadržala i time potvrđujemo tezu da se Pula najviše razvijala dok je imala ulogu važne luke carstava. Za vrijeme vladavine Austrijskog carstva izgrađena je većina gradskih četvrti koje danas poznajemo te vrlo bitno spomena, brodogradilište Uljanik koje je desetljećima gradilo brodove i nosilo veliku ekonomsku i emocionalnu važnost stanovnicima Pule, ali i mnoštvo drugih građevina za koje je sve zaslužna titula Pule kao glavne austrougarske ratne luke.

Literatura

Knjige:

1. Balota, M. , *Puna je Pula*, Čakavski sabor: Istarska naknada, Pula, Mladost, Zagreb, 1981.

2. Benussi, B., *Povijest Pule u svjetlu municipalnih ustanova do 1918. godine*, Zavičajna naklada „Žakan Juri“, Pula, 2002.

3. Cvek Elmo, *Naredba br.12: Pula u doba Austrije* – ljudi i građevine, C.A.S.H., Pula 2015.

4. Dobrić, B., *Carska i kraljevska mornarica u Puli i na Jadranu,* Društvo „Viribus unitis“, Pula, 2014.

5. Dobrić, B., *Stotinu i pedeset godina brodogradnje u Puli*, Društvo „Viribus unitis“, Pula, 2010.

6. Dukovski, D*., Povijest Pule: deterministički kaos i jahači apokalipse*, Društvo hrvatskih književnika, Pula, 2011.

7. Krizmanić, A., *Pulska kruna: knjiga 1., Pula*, 2008.

8. Krizmanić, A., *Pulska kruna: knjiga 2., Pula*, 2009.

9. Matijašić, R., *Antička Pula,* Zavičajna naklada Žakan Juri, Pula, 1996.

10. Perović, B., *Austrougarske vile i kuće u Puli,* Pula, 2010.

11. Rubbi, Antonio: *Austrijske vile u Puli*, Pula 1996.

Brošure:

1. Projekt Hera, *Austrougarska Pula- grad kojem su zavidjeli*, Istarska županija, 2017.

Časopisi:

1. Trogrlić, M., Stepanić, Ž., *Pula kao Austro-ugarska ratna luka,* Školski vjesnik : časopis za pedagogijsku teoriju i praksu, Vol. 56 No. 1. - 2., 2007.

2. D. Dukovski, 2004 = D. Dukovski, „Pula XX. stoljeća: uzroci promjene identiteta“, u: Pula 3000 Pola – prilozi za povijesnu sintezu, Pula, 2004., str. 57 – 80.

Internetski izvori:

1. Hans Birch Dahlerup; https://www.istrapedia.hr/hrv/551/dahlerup-hans-birch/istra-a-z/ (pristup 15.8.2019.)

2. Utvrda Punta Kristo; https://www.istria-culture.com/utvrda-punta-christo-i143 (Pristup 10.8.2019.).

3. Pulske utvrde; https://www.pulainfo.hr/hr/where/pulske-utvrde-impresivne-znamenitosti-cekaju-da-ih-otkrijete (Pristup 15.8.2019.).

Popis ilustracija

Slika 1. Danski admiral Hanz Birch Dahlerup; izvor: Balota, M. str. 81.

Slika 2. Pulski tramvaj, (izvor: povijest.hr https://povijest.hr/nadanasnjidan/pula-je-uvela-tramvaj-prije-zagreba-1904/) Pristup 2.8.2019.

Slika 3. Pulsko brodovlje u 19. st., izvor: cvek. E. Pula u doba austrije str 10.

Slika 4. Mornarička bolnica u 19. stoljeću (Izvor: https://www.obpula.hr/povijest-bolnice/) Pristup 2.8.2019.

Slika 5. Mornarička crkva u Puli (izvor: http://www.rezerviraj.hr/crkve/41349-35-gospa-od-mora-mornaricka-crkva-u-puli.html) Pristup 2.8.2019.

Slika 6. Park na Giardinima 19. st. (Izvor: Pula u doba Austrije str. 61.)Slika 6. Utvrda Muzil, (izvor http://www.istria-culture.com/utvrda-marija-luisa-muzil-i144) Pristup 15.8.2019.

Slika 7. Nekadašnji Marine Casino, današnji Dom Hrvatskih Branitelja (Izvor: https://www.flickr.com/photos/theotherperspective78/41374253875) Pristup 16.8.2019.

Slika 8. Hotel Rivijera u 19. st. (Izvor: http://istrapedia.hr/hrv/1783/hotel-riviera-u-puli/istra-a-z/) Pristup 16.8.2019.

Slika 9. Slika 9. Utvrda Muzil (izvor: http://www.istria-culture.com/utvrda-marija-luisa-muzil-i144)

Slika 10. Utvrda Casoni Vecchi, (izvor: http://newideasforoldbuildings.eu/2017/07/28/fort-casoni-vecchi/) Pristup 15.8.2019.

Slika 11.. Pogled na vile Munz početkom 20. stoljeća (Izvor: Rubbi,A., Austrijske vile Pule)

Slika 12. Vila Horthy u Budičinovoj ulici- August Wagner, 1905.

Slika 13. Vila Idola danas (izvor: http://tris.com.hr/2017/08/vlada-rh-u-kninu-darovala-pulsku-vilu-katolickoj-crkvi/) Pristup 15.8.2019.

Slika 14. Vila Matilde (Antonio Lenuzza, 1893.)

Sažetak

Naslov ovog rada je Urbanistički razvoj Pule kao glavne austrougarske ratne luke. U drugom poglavlju započinje se obrada teme te se opisuje izgled Pule na početku austrijske vladavine. 1813. godine Pula dolazi pod upravu Austrijskog carstva. Od 1850. godine dobiva titulu glavne austrougarske ratne luke i zahvaljujući tome doživljava modernizaciju grada na svim područjima. Pula je bila glavno središte brodogradnje i pretvorila se u industrijski grad. Treće poglavlje opisuje gradnju ratne luke, Arsenala te građevine potrebne za rad Mornarice. Gradi se Mornarička bolnica, Mornarička crkva, Mornarička vojarna, Mornaričko groblje te brojne utvrde u svrhu zaštite grada. U četvrtom poglavlju opisan je društveni život stanovnika u centru grada te bitne građevine u urbanoj jezgri grada. Izgrađuje se sve više gradskih četvrti i zgrada u kojima se otvaraju obrti, gostionice, trgovine, kavane i sl. U petom poglavlju predstavljene su neke od istaknutih utvrda, a to jesu utvrda Muzil, utvrda Casoni Vecchi, utvrda Punta Kristo te utvrda Bourguignon. Pulu su ukrasile i brojne vile kao što su vile Munz, vila Idola, vila Matilde, vila Monai i dr. koje su predstavljene u petom poglavlju. Od početka austrijske vladavine u Puli pa sve do kraja, broj stanovnika povećao se sa niti tisuću stanovnika na više od 50 tisuća stanovnika.. Zaključuje se da je austrijska vladavina u Puli uvelike pomogla u razvoju grada, pa čak i potpuno stvorila modernu sliku grada koju je Pula nakon toga zadržala.

Ključne riječi: Austro-ugarska, Pula, ratna luka, urbanizam, fortifikacije, vile, modernizacija

Abstract

The title of this final paper is Urban development of Pula as the main Austro-Hungarian war port. Chapter two begins with a discussion of the topic and describes the appearance of Pula at the beginning of the Austrian rule. 1813. year, Pula came under the rule of the Austrian Empire. Since 1850, it has been given the title of the main Austro-Hungarian port of war and, as a result, the city has been modernized in all areas. Pula was the main center of shipbuilding and turned into an industrial city. The third chapter describes the construction of the port of war, the arsenal, and buildings necessary for the operation of the Navy. The Navy Hospital, the Navy Church, the Navy Barracks, the Navy cemetery and numerous fortifications are being built to protect the city. The fourth chapter describes the social life of the residents of the city center and the important buildings in the urban part of the city. More and more neighborhoods and buildings are being built to open crafts, inns, shops, cafes, etc. Chapter five introduces some of the prominent forts, the Muzil fort, the Casoni Vecchi fort, the Punta Kristo fort and the Bourguignon fort. Pula was also decorated by numerous villas such as Munz villas, Idol villa, Matilde villa, Monai villa and others, which are presented in chapter six. From the beginning of the Austrian rule in Pula until the end, the number of inhabitants increased from a thousand inhabitants to more than 50 thousand inhabitants. It has been concluded that the Austrian rule in Pula greatly helped in the development of the city and even completely created a modern image of the city which Pula afterwards retained.

Key words: Austro- Hungary, Pula, war port, urbanization, fortifications, villas, modernization